

mål¹+mæle

**Hvis Jesus var dansker,
stednavne på -ie, bræt og
brædder, addenda og korrigenda**

Spørgsmål og kommentarer fra læserne

side 2

Mandariner og kineserier

Læs den frække historie på, ja,

side 9

Måttes modaliteter

Sune Gregersen holder sig ikke på nogen måtte,
men sammenligner over tid og mellem sprog

side 10

Sig navnet!

Birgit Eggert og Bo Nissen Knudsen inviterer til
rejsegilde for netressourcen *Dansk*

Navneleksikon

side 17

**Guten Tag, hr. Bøddel! Er De
flittig med tommelskruerne?**

Læs Ken Farøs bidrag om de forbavsende mange
og til dels bizarre tyske efternavne der bæres af
danskere

side 23

Kinolingvistik

Gæt med i sprogquizen. Denne gang kun for
voksne. Skjult godt for børn på

bagsiden

**Spørgsmål og svar om
sprog**

2

**Side 9-etymologien:
Mandarin og mantra**

9

**Om måttes mange
betydninger**

10

Dansk Navneleksikon

17

**De tyske efternavne i
Danmark**

23

Sprogviden

32

Far, vidste du at Roskilde
har 50 års jubilæum i år?

Hannah, 14 år

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@malogmale.dk

! Jeg vil bare oplyse jer om, at *Mezzoforte*, som nævnes i spørgsmål 12 i quizzen i december-udgaven af jeres fremragende publikation, ikke er et britisk band; de kommer fra Island.

Dennis Krabbe Sørensen

! I anfører at Sjællands Universitetshospital Køge har en pudsig initialform, *SUK*. Det er dog lidt værre med Aarhus Universitetshospital, *AUH*!

Bertel Lund Hansen,
Hasselager

? Jesus på dansk

Hvad ville Jesus have heddet, hvis han var dansker?

Kitty L. Bernskov,
Gladsaxe

! Det er et helt fantastisk spørgsmål, for det kan kun besvares med en god del fantasi – og sikkert på mange måder, men jeg tænker at holde mig til to: Hvad ville Jesus have heddet, hvis nav-

net var blevet lånt på hans egen tid? Og hvad ville Jesus have heddet, hvis han var født i sin samtid men under danske himmelstrøg?

Jesus lånt ind på Jesu tid

Udover at vi ikke rigtig ved, hvornår Jesu tid faktisk er, er det også meget bøvlet at svare på sprogligt. De bibelske tekster og de historiske kilder giver os ikke nok (eller i bedste fald modstridende) informationer til at kunne datere noget som helst, men hvis vi siger, at det skete et sted imellem, at Kong Herodes var i live til at kunne jage drengebørn, og de dage, mens Kvirinius var statholder og holdt sin første folketælling, så lander vi omkring vor tidsregnings begyndelse.

På det tidspunkt fik Josef at vide i en drøm, at drengen skulle hedde Immanuel (»Gud med os«), så de kaldte ham Jesus. Det har bibelkyndige en fornuftig forklaring på: Begge navne betyder noget med »frelse«, og fordi Jesus er med os, går profetien i opfyldelse. Egentlig kaldte de ham nok *Yēšūaʿ* (den sidste krølle er bogstavet *ʾayin* [ʿ], som ikke rigtig udtales på moderne hebraisk, men som kendes fra den arabiske gurglelyd i *ʿAli* – den stemte pendant til [h] i *Hassan*; helt nede i struben).

Yēšūaʿ er kortformen af *Yēhōšūaʿ*, også kendt som *Josva*, og etymologien er lidt svær, fordi flere årtusinders religiøst input har blandet sig i fortolkningen. Det har nok noget at gøre med navnet

Hōšēa, der egentlig er en imperativ (bydeform) og betyder »beskyt!«, sammensat med førsteleddet *Yahwe* »Jahve, Gud«. Man oversætter det gerne med »Gud er min beskyttelse« – hold fast, det bliver relevant senere!

På Jesu tid var der næppe meget kontakt aramæere og germanere imellem, så det er for spekulativt at sige, hvad der ville være sket med det ekso-tiske š (udtalt som tysk *sch*) og de mange vokaler, hvis de var blevet indlånt direkte. Til gengæld talte aramæerne en masse med grækerne, og de sjussede sig frem til navnet *Iēsoûs*. Hvis vi nu forestiller os, at *Iēsoûs* kom nordpå og blev lånt ind direkte i urgermansk (som må have eksisteret om trent på det her tidspunkt), kan vi godt lege med, at vi kunne begynde rejsen mod dansk fra navnet **Jēsūs*. Faktisk havde urgermansk to forskellige lange *ē*'er, men lad os for eksperimentets skyld holde os til det første – selvom det måske allerede var lidt mere åbent end det græske *ē*.

Urgermansk var et sprog med bøjningsendelser, og for at navnet kunne passe ind i bøjningsmønstrene, måtte nominativen nok lyde **Jēsuz*.

I nordvestgermansk, som er det fælles fortrin til de nordiske sprog (bl.a. islandsk, dansk og svensk) og de vestgermanske (som tysk, engelsk og hollandsk), blev **ē* til *ā* før de første runeindskrifter, så **Jēsuz* ville hurtigt komme til at hedde **Jāsuz* (det nye *r* er udviklingen fra **z* på vej mod et sammenfald med *r*, der først sker senere). **Jāsuz* ville dog ikke holde evigt, for i nordisk forsvandt alle *j*'er i begyndel-

sen af ordene. Ligesom runen < skiftede navn fra *jāra* til *āra*, ville **Jāsuz* skifte navn til **Āsuz*.

Nu bliver det krydret. Måske ville **Āsuz* undergå *u*-omlyd (sænkning og runding af *a* til en mørk *å*-agtig lyd før et *u* i den følgende stavelse) og ende som **Ōsuz* på vej mod oldnordisk. I hvert fald ville *r* blive til *r*. Til gengæld var *u*-omlyden flittigst vestpå, i Island og Norge, og for at gøre det hele endnu værre, faldt det nye lange *ō* igen sammen med langt *á* omkring år 1250.

**Ōsuz* kunne således have kommet til at hedde **Āss* på oldnordisk (først med **ō* til *á*, så bortfald af *u* i den sidste stavelse, og til sidst med assimilation af **sr* til *ss*) – pudsigt nok præcis som i det oprindelige, nordiske ord for »as (gud)« < oldnordisk *áss* < *ōss* < **āsur* < **ansuz*. I det østnordiske område var *u*-omlyden ikke så aktiv, så **Āsuz* ville nok kunne springe nogle mellemtrin over og ende sine danske dage som **Ās* – ligesom ordet *ās* < **āsar* < **amsar*. Det gamle lange *ā* blev nemlig til *ā* i dansk (jeg minder om runenavnet *jāra* > *āra* fra før, for det ord blev til dansk *år*).

Jesus som urgermaner

Hvis Jesus derimod var blevet født i Danmark i sin samtid, kunne han måske godt være dansker, men det ved vi ikke rigtig noget om. Første gang, danskerne dukker op i historien ved navns nævnelse, er midt i 500-tallet, som *dānoi* på græsk og *danī* på latin. De skal jo komme et sted fra, og de talte nok ikke aramæisk, men urgermansk – eller en variant ret tæt på det. Ligesom

semitiske navne kan bestå af to led, er det også meget almindeligt for germaniske navne. Forleddet *Yahwe* kunne vi jo passende spejle i **ansur* ›gud‹ som beskrevet ovenfor, eller vi kunne være frække og hive **gudā* ›gud; statue, man har udgydt drikoffer til‹ ind fra højre.

Det er straks værre med ›beskyttelse‹-delen. Der er en del ord, der både kan betyde noget konkret som ›borg‹ eller ›indhegning‹ men samtidig tolkes som ›beskyttelse‹, når de fungerer som navneled. Det kunne være navneelementet *-borg*, som er kendt fra *Asbjørg* og *Gudbjørg*, eller elementet *-gård* kendt fra *Asgerd* og oldsvensk *Gudhgärth*. Alle disse navne kan lidt groft tolkes som GUD + BESKYTTELSE – men i den germanske tradition er de kvindenavne. Måske kunne en mandlig

Jesus have benyttet sig af *Asfred* eller det færøske *Bergfriður* med sidsteleddet *-fred* – ellers måtte vi nok have kaldt ham *Asmund* eller *Gudmund* med *-mund* ›beskyttelse‹ som sidsteled.

Det korte svar

Ås, Asmund eller Gudmund.

SP

? Stednavne på -ie

Ved forskningen, hvad det svenske suffiks *-ie* i stednavne som *Oxie* og *Hyllie* betyder, eller hvilken funktion det udfylder? Og findes der en (nær)ækvivalent på dansk?

John Pedersen,
Kalundborg

! De skånske stednavne *Hyllie* og *Oxie* er begge gamle sammensætninger med

mål+mæle

Grundlæggere: †Erik Hansen og Ole Tøgeby

ISSN 0106-567XP

Hjemmeside: www.malogmæle.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med

- Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier,
- Institut for Engelsk, Germansk og Romansk og
- Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ditte Boeg Thomsen, Simon Poulsen, Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Holger Juul, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Anders Bay, Jørgen Buur Jakobsen og Karsten Matzen

SKRIFT: FF Olsen SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og plakat kan fås i Netbutikken via www.malogmæle.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: redaktion@malogmæle.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang, og abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål og Mæle* sendes til: redaktion@malogmæle.dk

efterleddet *-høj*, gammeldansk *hōgh*. Navne på *-høj* er vidt udbredte i Norden, både som naturnavne og som bebyggelsesnavne, men koncentrationen af gamle landsbynavne med denne endelse er markant højere i de gammel-danske landsdele øst og vest for Øresund.

Efterleddet *-høj* kan både tolkes som adjektiv og substantiv, men de fleste navne sigter til en kunstig gravhøj eller naturskabt forhøjning. Navnegruppen er velundersøgt og sproghistorisk interessant, hvilket jeg vender tilbage til. Navnene på *-høj* går langt tilbage i tid. En del har vikingetidige personnavne som forled, mens andre indeholder førkristne gudenavne: *Thor* er forled i *Thorsø* mellem Aarhus og Viborg (1351 *Thorhøy*) mens *Njord* indgår i *Nørre- og Sønder Næra* på Fyn (1304 *Niærthou*).

Både i Skåne og på Sjælland finder vi navne, hvor efterleddet fremtræder uden reduktion, fx *Hildeshög* og *Vemmenhög* i Skåne over for *Ishøj*, *Mørkhøj* og *Brønshøj* i Københavnsområdet. Der kan ikke gives en entydig forklaring på, at vi ikke ser reduktion i disse navne, men det gælder i al fald ved to- og flerleddede forled.

Reduktionsformer af efterleddet *-høj* er, som det fremgår af kortet på næste side, langt det mest almindelige. I skånske navne fremtræder reduktionsformen næsten uden undtagelse som *-ie*, og foruden herredsnavnet *Oxie* finder vi navne som *Fosie*, *Vintrie*, *Gessie*, *Grevie*, *Markie*, *Fjälie* osv.

Som det fremgår af Bent Pamps gennemgang af de skånske *-ie*-navne fra 1997, har nogle af de skånske navne på

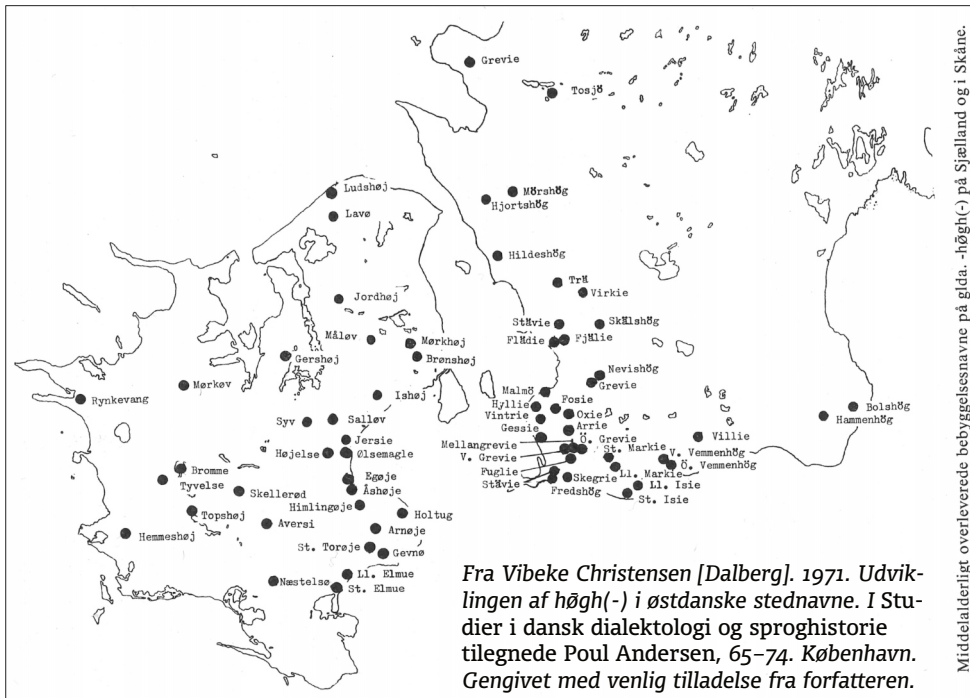
-høj i nutiden andre endelser, men den ældre overlevering viser, at de tilhører navnegruppen: *Malmø* (1346 *Malmøughe*) indeholder som forled et skånsk ord *malm* »sandet eller grusfyldt jordareal«. Et andet eksempel er *Tåssjö* (1406 *Thutsöghe*) med uklart forled. Enkelte navne er associeret med navnegruppen, selvom de har en anden oprindelse: *Husie* tæt ved ringmotorvejen øst om Malmø er således et gammelt **Hüsi*, dvs. ordet *hus* i dativ ental.

De sjællandske navne på *-høj* fremtræder mere forskelligartet. Der findes dels *-høj*-navne, som ligner de skånske: *Jersie* (1280 *Jarphøhæ*) og *Aversi* (1266 *Auershøg*), der indeholder mandsnavnene *Jarp* og *Åwēr* som forled. En større andel ender på *-øje*: bl.a. *Egøje*, *Himlingøje*, *Arnøje*. Dertil kommer nogle navne på *-øv*: det vestsjællandske *Mørkøv* og *Salløv* mellem *Ishøj* og *Jersie*. *Kirke Syv*, der går tilbage til talordet *syv* + *høje*, hører også med til gruppen.

Andre reduktionsformer ligger bag *Gavnø* på Stevns, *Laugø* i Nordsjælland, *Lille* og *Store Elmue* ved Faxe Ladeplads samt *Bromme* nær Sorø. I forbindelse med et *-s* i forleddet får vi på lignende vis *-e* i navnene *Tyvelse*, *Højelse*, *Ølsemagle*. I Bent Jørgensens *Stednavneordbog* fra 2008 findes flere eksempler på *-høj*-navne fra det øvrige danske område, fx *Grenå*, *Erritsø*, *Måle* og *Måre*. Med nutidige endelser *-e*, *-(s)ø* osv. er navnegruppen svær at holde adskilt fra andre stednavne, og Bent Jørgensen har ved at flytte nogle kildeformer kunnet føje *Åside* (ca. 1525 *Ossue*) mellem *Næstved* og *Præstø* til navnegruppen; *Åside* mangler på kortet.

Spirantsvækkelsen var en langvarig proces, som påbegyndtes allerede i vikingetiden. I den forbindelse er de

skånske navne vigtige, fordi udviklingen af *-hōgh* til *-ie* er så tidlig, at det *i*, som bliver restproduktet efter svækkelsen af *-høj*, har bevirket *i*-omlyd (dvs. udvikling af *a* og *u* til *æ/ä/e* og *y/ü* under påvirkning af et *i* i en efterfølgende stavelse) i fx *Flädie* (adjektivet *flad* + *høj*) samt *Stävie* (substantivet *stav* + *høj*). Denne såkaldt yngre *i*-omlyd kendes også ved sammensatte vikingetidsnavne som *Thyra* (*Thör-vī*), *Esben* (*Ås-bjørn*) mfl., men den er ikke produktiv i dansk efter ca. år 1000. Navnegruppens relativt høje alder fremgår også af, at *Salløv* nævntes på en runesten fra omkring år 800 fra Snoldelev, som omtaler en person, der var **pular ā salhauku[m]** dvs. ›thul (en personbetegnelse) på Sal-højene =

Salløv. Den runedanske form viser navnet, inden reduktionen af *-høj* har sat ind, og det giver alt i alt en god dateringsramme for svækkelsen af *-høj* i navnegruppen.

Forholdet mellem de skånske navne på *-ie* og de sjællandske på *-øv/-øje* har været omdiskuteret. Vibeke Christensen – senere gift Dalberg – påviste i 1971, at *-øw* har været den almindelige sjællandske udvikling. Sammenligner man med lignende ord i de sjællandske dialekter – præteritum *fløj* af verbet *flyve* og substantivet *øje* – vil man se, at præteritumformen i *Ømålsordbogen* både er optegnet *flöw* og *flöj*. Ordet *øje* synes overvejende at være påtegnet i former med *j*-udtale.

Den sjællandske vaklen mellem former på *-øv* og *-øj* er en gammel observation, fx i *Kort over danske folkemål med forklaringer*. Rigmålsformens sejrende form *høj* kunne ifølge Vibeke Dalberg ses som påvirkning fra de skånskprægede dialekter i kystbyerne langs Øresund. Det er ikke den eneste forklaringsmulighed, men den er kulturhistorisk interessant.

Til sidst et par ord om *Ishøj*, der foruden at være en stationsby på S-togslinjen mellem København og Køge også er en fornem sogneby med ældgamle rødder. Navnets forled er mest sandsynligt ordet *is*, men det i denne sammenhæng interessante er, at *Ishøj* har to skånske paralleller i *Stora* og *Lilla Isie* ved Trelleborg. De ældre former af *Ishøj* (1280 eller 1284 *Yshøhæ*, men 1325 *Ysøghæ*) viser, at efterleddets *h* er forsvundet i 1300-tallet, og den moderne form burde måske snarere skrives

**Isøje* i overensstemmelse med den ældre, lokale udtale. Uanset hvordan efterleddet *-høj* har udviklet sig i nutiden, er der tale om en spændende navnegruppe med særlig betydning for Skåne og Sjælland.

Michael Lerche Nielsen, lektor,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

? Bræt og brædder

Jeg har et spørgsmål, som indtil nu ingen dansker, som jeg har spurgt, havde et fornuftigt svar på:

Det hedder et bræt, men to brædder. Hvordan kommer d'et ind i ordet? Hvordan er det med pluralisdannelsen på dansk? Burde det ikke hedde to brætter?

Michael Hillenstedt,
musikskolelærer

! Godt observeret! På overfladen er det nemlig helt uhørt at have *t/dd*-variation i samme stamme. Der er dog en ekstra mærkværdig ting, nemlig spaltningen af paradigmet: når *bræt* betyder »planker til beklædning af gulv, lofter eller vægge« hedder det rigtignok flere *brædder*. Men når *bræt* betyder »plade udformet til et formål, fx som underlag«, som i *skærebræt*, hedder det flere *brætter*. (Undtaget disse rigmålsregler er selvfølgelig de egne af landet, hvor *brædder* ligesom *sidder* udtales med hårdt *d* i midten).

Balladen skyldes, at der faktisk er tale om en sammensmeltning af to forskellige ord i et paradigme. *Et bræt*, flere *brætter* er lånt ind fra tysk, hvor

man har *Brett*, der dækker begge betydninger: *Fußbodenbrett* 'gulvbræt' og *Schneidebrett* 'skærebræt' – begge med flertalsformen *Bretter*. *Brædder* er derimod det, der er tilbage af det gamle danske ord en *bræd(d)e*, flere *brædder*. Allerede ved udgivelsen af tredje bind af *Ordbog over det danske Sprog* i 1921 fandtes *brædde* stort set ikke i ental

uden for »dialekterne«, og det havde allerede her mast sig ind som flertalsform til *bræt* med samme betydningsfordeling som i dag.

Historisk set er de to ord beslægtede – i øvrigt også med *bord*, som jo blandt andet kan være et møbel og en del af et skib.

SP

Svar på Sprogviden fra bagsiden

1. Det gør *kino* (af *kinein* 'bevæge') og *bio* (af *bios* 'liv').
2. *Box office* er i første omgang den engelske betegnelse for billetkontoret. Når det hedder *box*, er det, fordi biografene ligesom teatrene tidligere var opdelt i salen for de jævne borgere og balkonen for overklassen, der bestod af små familieleiligheder (*boxes*). En stor del af billettængen kom fra salget af *boxes*. Af den grund har ordet i dag også i international sammenhæng betydningen 'samlet indtægt fra en films billetsalg'.
3. Den engelske betegnelse er *dubbing*.
4. Betydning (1) i *Den Danske Ordbog* er, i overensstemmelse med ordets etymologi, »fynlig replik i film eller skuespil (på højest en linje i manuskriptet)«. Men betydning (1a) er mere afslappet: »fynlig ytring; kvik eller lakonisk bemærkning».
5. De hedder på dansk alle sammen noget med *Halløj* + præposition + styrelse: *Halløj på universitetet* / *operaen* / *på badehotellet* / *ved fronten*.
6. Den danske titel er *Solaris* (instrueret i 1972 af Andrej Tarkovskij), som er navnet på en fiktiv planet med en gadeduld intelligensform.
7. Op igennem 1920'erne udvikledes talefilmen, og det lille uforståelige danske sprog blev lige pludselig til et handikap for filmaktørerne.
8. Tv-stationens navn er *Al-Jazeera*, som henviser til den arabiske (halv)ø *Qatar*, der er både transmissionssted og hovedkvarter af kanalen.
9. En stumfilm hedder på engelsk *silent film*.
10. Det står for *Video Home System*.
11. Nogle eksempler på synonymer er *pornofilm*, *hudfilm*, *naturfilm*, *voksenfilm*, *erotisk film*, *sjasker* og *film med eksplicit indhold*.
12. På dansk hedder de *Gøg* og *Gökke*. Omtrent lige så fjollet som indholdet.

Side 9-etymologien:

Mandarin og mantra

Mandarin og *mantra* er to meget forskellige ting. En *mandarin* er en sød citrusfrugt, hvorimod et *mantra* kan hjælpe os med at så de rigtige tanke-sæt.

Men vidste du at de begge har rod i et urindoeuropæiske ord **men-*?

Mandarinene som frugt er opkaldt efter sin farve, som minder om farven på det tøj de traditionelle kinesiske embedsmænd, også kaldet *mandariner*, gik med. Det er også derfor at det officielle sprog i Kina kaldes *mandarin* (kinesisk). Det var nemlig mandarinerne som først udbredte denne variant af kinesisk som standardsprog.

Men hvor stammer ordet *mandarin* egentlig fra? Her skal vi kigge mod portugisisk da *mandarin* er et lån af det portugisiske ord *mandarim*. På portugisisk betegner *mandarim* dog kun embedsmanden og sproget, men ikke frugten.

Portugisisk *mandarim* er også selv et låneord – denne gang fra det malajiske ord *menetri*, som betyder »minister« eller »vesir«. *Menetri* er selv et låneord fra hindi *mantri*, som er efterkommer af sanskrit *mantrín-*, som betyder »minister«, »rådsmedlem« eller »rådgiver«.

Sanskrit *mantrín-* er dannet af ordet *mántra-* med suffikset *-in-*. *Mántra-* betyder, ja, »mantra« og det er da også her vi har ordet *mantra* fra i dansk. På sanskrit betyder *mántra-*

også »klog tanke; råd, komite« eller lignende. Suffikset *-in-* danner personbetegnelser og gør altså at vi her kan få en afledning med betydningen »rådsmedlem« fra et ord der betyder »råd«.

Hvis vi går længere tilbage, når vi til et punkt før skriften blev opfundet, så sprogene er ikke skrevet ned. Men vi kan rekonstruere hvordan ordene højst sandsynligt har været udtalt og forstået. Den rekonstruktion vi når frem til, er det urindoiranske ord **mántram*. Det kommer fra urindoeuropæisk **méntlom*, der består af roden **men-* og suffikset **-tlom*. **men-* betyder »tanke«, og **-tlom* danner et instrumentalt navneord. Altså betyder **méntlom* et »tænkeinstrument«, det vil sige en »tanke«.

TO's
erhvervspraktikant
i uge 5, som har
ønsket at være
anonym

»Mandarin militaire«.
Fra Almanach comique, pittoresque, drolatique, critique et charivarique pour l'année 1887. Paris: Dépôt Central des Almanachs. Fra www.oldbookillustrations.com.

Der må være en forklaring!

Om måttes mange betydninger

Af Sune Gregersen

Hvad betyder det danske verbum *måtte*? Se, det kommer helt an på sammenhængen. Lad os begynde med at sammenligne to sætninger:

Flyet var forsinket, så vi måtte vente i lufthavnen.

Måtte man ryge på flyet før i tiden?

I den første sætning angiver *måtte* at noget var nødvendigt på grund af omstændighederne: På grund af forsinkelsen måtte vi vente. I denne betydning, som vi passende kan kalde **NØDVENDIGHED**, kan man som regel udskifte *måtte* med *være nødt til*: *Flyet var forsinket, så vi var nødt til at vente i lufthavnen.* I den anden sætning udtrykker *måtte* derimod at noget var tilladt eller tolereret, så denne betydning kan vi kalde **TILLADELSE**. Her kan *måtte* eventuelt udskiftes med *have lov til*: *Havde man lov til at ryge på flyet før i tiden?*

Nødvendighed og tilladelse er dog ikke det eneste *måtte* kan udtrykke. I hvert fald to andre betydninger er almindelige i moderne dansk. Lad os begynde med en type som har tiltrukket sig meget opmærksomhed i den sprogvidenskabelige litteratur:

Der er lys i stuen, så de må stadig være hjemme.

Her udtrykker *måtte* at den talende konkluderer at noget *må* være tilfældet: Fordi lyset brænder i stuen, konkluderes det at husets beboere nok stadig er hjemme. Man kan kalde denne brug af *måtte* **FØLGESLUTNING**. I sådanne følgeslutningssætninger kan man ikke udskifte *måtte* med *være nødt til* eller *have lov til*, men man kan for eksempel omformulere med en såkaldt subjektiv partikel som *vel* eller *nok*: *Der er lys i stuen, så de er nok stadig hjemme.*

Endelig har vi en helt fjerde betydning i sætninger som denne:

Gid det må gå jer godt!

Her bruges *måtte* til at udtrykke at den talende håber på noget bestemt. Der er altså hverken tale om nødvendighed, tilladelse eller følgeslutning, men om et håb eller ønske om hvad der kommer til at ske i fremtiden. Denne betydning kan vi derfor simpelthen kalde **ØNSKE**.

Den sproglige kontekst

Man kan måske undre sig over at sproget tillader alle disse forskelligartede betydninger. Bliver folk der taler dansk, ikke forvirrede af at det samme verbum kan betyde både *have lov til*, *være nødt til* osv.? Svaret ser ud til at

være nej, og det er der sådan set en god forklaring på. Det er nemlig ikke alle *måttes* betydninger der kan bruges i alle tilfælde, og som regel tydeliggør konteksten, den sproglige sammenhæng, hvilken betydning der er tale om.

For eksempel optræder betydningen ØNSKE næsten altid sammen med en anden sproglig størrelse der angiver et håb eller et ønske, såsom partiklen *gid* eller et verbum som *håbe*: *Jeg håber at det må gå jer godt*. På samme måde ledsages betydningen TILLADELSE meget ofte af et af adverbierne *gerne* og *godt*, som hjælper til at gøre *måttes* betydning klar. Man kan for eksempel forestille sig følgende udveksling:

Måtte man GERNE ryge på flyet før i tiden? Ja, det måtte man GODT.

Omvendt er der visse begrænsninger på *måttes* betydning NØDVENDIGHED. Denne kan for eksempel ikke kombineres med en nægtelse som *ikke* eller *aldrig*. Hvis man vil sige at noget ikke er nødvendigt, må man bruge verbet *behøve*, som i denne sætning:

Bussen kører først om en time, så du behøver ikke skynde dig.

Prøv selv at udskifte *behøve* med *måtte* i denne sætning. Det lyder spøjst, for nægtelsen *ikke* udelukker *måttes* betydning NØDVENDIGHED. *Du må ikke skynde dig* betyder i stedet at lytteren ikke har tilladelse til at skynde sig.

Måtte og andre modalverber

Måtte tilhører den lille gruppe af verber på dansk som kaldes modalverber – eller modale hjælpeverber – og som også omfatter *ville*, *skulle*, *kunne*, *behøve* og et par stykker til. Det er ganske almindeligt at disse har flere forskellige betydninger, og ligesom med *måtte* er det som regel klart ud fra den sproglige kontekst hvilken betydning der er den rigtige. For eksempel kan *ville* både udtrykke subjektets vilje, som i den første sætning her, eller en forudsigelse om fremtiden, som i den anden sætning:

Vi vil have flødeboller! (VILJE)

Vi vil opleve en øget inflation i de kommende år. (FORUDSIGELSE)

Her spiller konteksten igen en rolle. I den første sætning optræder *ville* med verbet *have*, og så er betydningen *VILJE* i reglen den eneste mulige. I den anden sætning er det snarere vores viden om verden der spiller ind – øget inflation lyder jo ikke godt, så der må være tale om en forudsigelse snarere end subjektets vilje. Men hvis man vil tydelig-

Man kan læse mere om *måtte* og de andre modalverber i Lars Heltoft og Marita Akhøj Nielsens »Fra gammeldansk til nutidsdansk« i *Dansk Sproghistorie*, bind 3 (Aarhus, 2019), samt i det supplerende kapitel »Modalverbernes udvikling« på www.dansksprogshistorie.dk/74.

gøre at det faktisk er VILJE-betydningen der er tale om, kan man for eksempel tilføje gerne: *Vi vil gerne opleve en øget inflation i de kommende år.*

Modalverbet *kunne* repræsenterer en lidt anden type. Her kan vi også skelne mellem forskellige betydninger, men disse er tæt forbundne. De har alle tydeligvis med betydningen MULIGHED at gøre. Det kan for eksempel dreje sig om subjektets fysiske evne, en vurdering af hvad der er muligt inden for moralens og sømmelighedens rammer, eller en rent logisk mulighed. Vi kan illustrere disse betydninger med de følgende eksempler:

Jeg kan sagtens spise en flødebolle til.
(FYSISK MULIGHED)

Man kan altså ikke sige »fuck« i radioen! (MORALSK MULIGHED)

Der er lys i stuen, så de kan stadig være hjemme. (LOGISK MULIGHED)

Hvis vi sammenligner de danske modalverber med andre sprog omkring os, bliver det dog klart at *måtte* alligevel er et lidt specielt verbum. Der er vist ingen af vores nabosprog der kombinerer alle de fire betydninger NØDVENDIGHED, TILLADELSE, FØLGESLUTNING og ØNSKE i ét og samme verbum. Hvis man skal oversætte *måtte* til andre sprog, er det altså vigtigt at være opmærksom på hvilken af betydningerne der er tale om. Lad os tage de to første betydninger som eksempel. På engelsk udtrykker man som regel NØDVENDIGHED med *have to*, mens TILLADELSE af-

hængigt af konteksten hedder enten *can*, *may* eller *be allowed to*. De to første sætninger ovenfor kan oversættes således:

Our plane was delayed, so we HAD TO wait at the airport. (NØDVENDIGHED)

Were you ALLOWED TO smoke on the plane formerly? (TILLADELSE)

På tysk har vi et lignende forhold. Nødvendighed udtrykkes med modalverbet *müssen* (*wir mussten warten*), mens tilladelse udtrykkes med *dürfen* (*durfte man rauchen?*). På svensk kan man derimod godt bruge modalverbet *få* til både at udtrykke NØDVENDIGHED (*vi fick vänta*) og TILLADELSE (*fick man röka?*), men ikke FØLGESLUTNING eller ØNSKE.

Men hvordan kan det så være at det danske *måtte* har så mange forskelligartede betydninger? For at komme nærmere et svar, må vi dykke ned i sproghistorien.

Da *måtte* betød »kunne«

De ældste længere tekster der er bevarret på dansk, stammer fra den sene middelalder, fra den sproghistoriske periode der kaldes gammeldansk (eller middeldansk). Det sprog vi møder i disse tekster, adskiller sig en hel del fra moderne dansk, og man behøver kun tage et hurtigt kig på en gammel-dansk tekst for at se at snart sagt alle aspekter af sproget har forandret sig: bøjning, ordforråd, ordstilling, stavning osv.

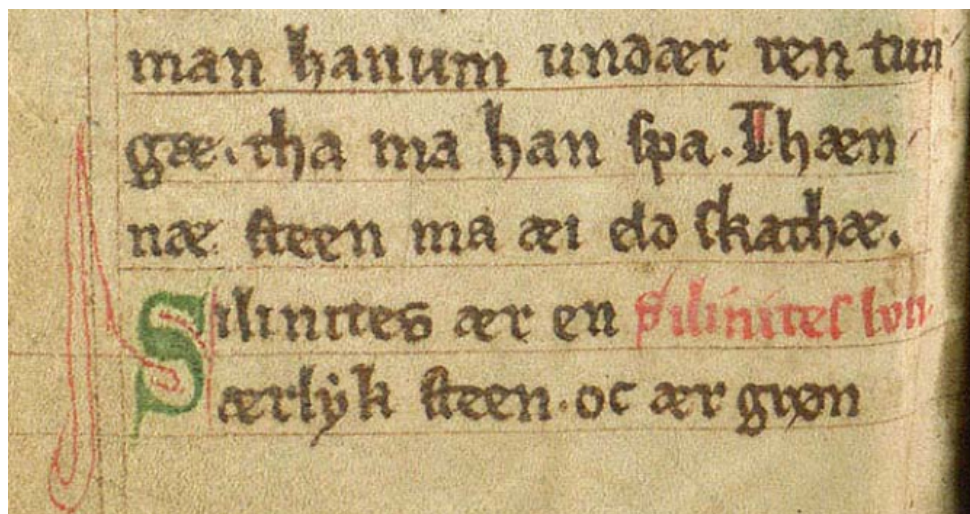
Også vores verbum *mátte* har forandret sig siden middelalderen. I de middelalderlige tekster optræder *mátte* med to betydninger: TILLADELSE og MULIGHED. Den første genkender vi selvfølgelig fra moderne dansk, mens den anden i dag udtrykkes med *kunne*. Et klart eksempel på betydningen TILLADELSE ser vi i dette eksempel fra Jyske Lov, i et håndskrift fra ca. 1325:

*Bondæ MA sinæ eghnæ iorth sælæ
hwæm sum han wil
›En bonde må sælge sin egen jord til
hvem som han vil‹
(ord for ord: ›(En) bonde må sin
egen jord sælge (til) hvem som han
vil‹)*

I de middelalderlige landskabslove finder vi – ikke overraskende – denne betydning meget hyppigt. Lovene beskæftiger sig selvfølgelig i høj grad med hvad der var tilladt (eller ej) i datidens samfund.

Betydningen MULIGHED ser vi et eksempel på her, fra Henrik Harpestrengs stenbog, en håndbog om ædelsten og andre mineraler fra omkring år 1300:

*Thænnæ steen MA æi eld skathæ
›Denne sten kan ild ikke skade‹
(ord for ord: ›Denne sten »må« ej
ild skade‹)*

Udsnit af Henrik Harpestrengs stenbog i et håndskrift fra ca. 1300. Begyndende på anden linje ses eksemplet *Thænnæ steen ma æi eld skathæ*. Umiddelbart derefter begynder et nyt kapitel, hvilket er markeret både med farvet initialbogstav (grøn) og kapiteloverskrift (rød). Håndskriftet, der har signaturen NkS 66, 8° (»octavo«), tilhører Det Kgl. Bibliotek og indeholder bl.a. også en kogebog og en håndbog om lægeplanter. (Kilde: Det Kgl. Bibliotek)

Her kan vi ikke bruge *måtte* i den moderne danske oversættelse – dette ville jo betyde at ilden ikke havde tilladelse til at skade stenen, og det er tydeligvis ikke det der menes i sammenhængen. Pointen er at ild ikke er i stand til at ødelægge stenen (en såkaldt skildpaddesten), så vi bliver her nødt til at oversætte med en form af *kunne* på moderne dansk.

De to betydninger TILLADELSE og MULIGHED findes begge i de ældste gammeldanske tekster, så vi kan ikke

direkte se hvilken af dem der kom først. Det virker dog meget sandsynligt at betydningen MULIGHED er den oprindelige, og at betydningen TILLADELSE på et tidspunkt har udviklet sig fra den. Der er to gode argumenter for denne hypotese. For det første er udviklingen MULIGHED → TILLADELSE meget almindelig i verdens sprog, mens den omvendte udvikling ser ud til at være sjælden. For det andet har de andre oldgermanske sprog – de nærmeste slægtninge til gammeldansk

Titelbladet til Christian 3.s Bibel fra 1550, den første fuldstændige danske oversættelse af Bibelen. Den fulde titel lyder Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrift/vdsæt paa Danske. På det flotte træsnit, som er genbrugt fra en nedertysk bibel fra 1533, vises en række centrale scener fra både det Gamle og det Nye Testamente, herunder syndefaldet, korsfæstelsen og Moses der modtager tavlerne med de ti bud. (Kilde: Wikimedia Commons)

– også verbet *måtte*, og i disse sprog betyder det som regel MULIGHED, som i dette eksempel fra den oldengelske oversættelse af Lukasevangeliet (ca. år 1000 e.v.t.):

MÆG se blinda þæne blindan lædan?
 ›Kan den blinde lede den blinde?‹
 (Luk 6,39)
 (ord for ord: ›»Må« den blinde den blinde lede?‹)

Fra mulighed til nødvendighed

Vi kan altså konstatere at *måtte* i 1300-tallets dansk kunne udtrykke MULIGHED og TILLADELSE, men ikke NØDVENDIGHED. I løbet af de sidste ca. 700 år er der tydeligvis sket en betydningsforandring, eftersom *måtte* i dag kan udtrykke NØDVENDIGHED, men ikke MULIGHED.

Det er faktisk et lidt omdiskuteret spørgsmål blandt sprogforskere præcis hvordan betydningen NØDVENDIGHED er opstået, men det virker sandsynligt at der i visse sammenhænge er sket en omtolkning af den gamle betydning MULIGHED. I tekster fra 1400- og 1500-tallet kan man nemlig indimellem støde på eksempler hvor begge tolkninger ser ud til at være mulige. Men uanset hvordan betydningsovergangen fra MULIGHED til NØDVENDIGHED er sket, finder vi i hvert fald sikre eksempler på nødvendighedsbetydningen allerede ved udgangen af den gammeldanske periode. Her er et eksempel fra Christian 3.s Bibel fra 1550:

Vore Forfædre syndede / oc de ere icke mere faar haanden / oc wi MUE vndgælde deris misgerning.
 ›Vores forfædre syndede, og de er her ikke mere, og vi må bøde for deres misgerning.‹ (Klages 5,7)

I en periode eksisterede de to betydninger tilsyneladende uproblematisk ved siden af hinanden. Der er i hvert fald en del tekster fra 1500- og 1600-tallet, herunder Christian 3.s Bibel, der indeholder eksempler på både MULIGHED og NØDVENDIGHED. Men på et tidspunkt, måske i begyndelsen af 1700-tallet, ser den gamle mulighedsbetydning ud til at være gået i glemmebogen. Man kan stadigvæk finde enkelte eksempler på den i *Moths Ordbog* fra ca. 1700, men flere af disse må nok betragtes som faste udtryk (bemærk i øvrigt det regelmæssigt bøjede *måer* i det første eksempel):

to MÅER mere end ên
 ›to kan mere end én‹
vi MÅE lide det
 ›vi kan lide det‹

I løbet af historien er der desuden sket yderligere et par betydningsforandringer, som sammen har bidraget til *måtte*s mange betydninger i moderne dansk. For det første opstod betydningen ØNSKE på et tidspunkt, oprindeligt som en variant af TILLADELSE i kontekster hvor man håber at Gud eller skæbningen vil tilskikke noget bestemt. Denne udvikling er ret tidlig – her er et eksempel fra Kingos salmebog (1689):

*Hand er vort haab alleene
Gid vi ham ret MAA tiene.*

For det andet har vi fået betydningen FØLGESLUTNING, som har udviklet sig fra nødvendighedsbetydningen. Denne er hyppig allerede hos Holberg, her i *Den politiske kandestøber* (1722):

*I er jo icke Jomfrue meere, saa MAA I
jo være Frøiken*

Det er i historisk sprogvidenskab blevet almindelig praksis at tegne såkaldte *semantiske kort*, som bruges til at illustrere hvordan historiske betydningsforandringer hænger sammen. *Måttes* udvikling fra gammeldansk til i dag kan illustreres med det semantiske kort nedenfor. Som det ses, kan *måttes* betydninger i sidste ende føres tilbage til den gamle betydning MULIGHED. Denne er som sagt forsvundet fra sproget, og dermed er det oprindelige bindeled mellem betydningerne NØDVENDIGHED og TILLADELSE gået tabt – men vi kan altså rekonstruere forbindelsen ved at følge *måttes* udvikling gennem de sidste 700 års dansk.

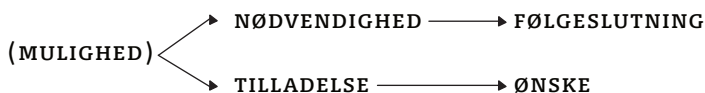
Den oprindelige betydning af *måtte* er i øvrigt bevaret i hvert fald to steder i sproget: dels i det sammensatte verbum *formå*, som ganske vist har skiftet til regelmæssig bøjning (sml. *formår/ formåede* med *må/måtte*), men som har

bevaret betydningen »kunne«; dels adverbiet *måske*, som altså oprindeligt betød »(det) kan ske«. Tidligere var netop varianten *kanske* – som det jo stadig hedder på svensk – også ganske almindelig på dansk. Her hos Goldschmidt (1852):

*Dersom jeg var i Deres Sted, gjorde
jeg KANSKE det Samme*

Sproghistorien kan altså både fortælle os hvor enkelte ord som *måske* og *formå* stammer fra, men også hvorfor *måtte* i moderne dansk har alle disse forskellige betydninger. De kan i sidste ende alle ledes tilbage til den gamle betydning MULIGHED, som vi finder i mange gammeldanske tekster. Den findes ikke længere som en af *måttes* betydninger i moderne dansk, men den har altså stadig sat sig visse spor i sproget.

Sune Gregersen,
ph.d., undervisningsassistent,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet

Semantisk kort over udviklingen af måtte fra gammeldansk til i dag.

■ *En mangfoldighed af navne*

Dansk Navneleksikon

Af Birgit Eggert og Bo Nissen Knudsen

De navne vi bruger i Danmark i dag, har forbløffende forskelligartede oprindelser. Vi bruger naturligvis navne med dansk og nordisk oprindelse, men mest udbredt er faktisk udviklinger af navne som er kommet til Danmark med kristendommen via Biblen og via navne på helgener og helgeninder, og som oftest er årtusinder gamle navne med oprindelse i Sydeuropa og Mellemøsten. Dertil kommer en masse navne fra tysk, fransk, engelsk, latin og meget mere som vi gennem de seneste ca. 1.000 år er blevet inspireret til at bruge via forskellige kulturelle strømninger som har påvirket det danske samfund. En række navne er desuden kommet til landet fra hele verden gennem indvandring, eller ved at udrejste danskere har taget dem med tilbage til Danmark.

Leksikonets baggrund

Onlineleksikonet *Dansk Navneleksikon* blev tilgængeligt på ordnet.dk/dnl i december 2021 og lanceret for offentligheden den 14. januar 2022. Denne første udgave af leksikonet indeholder ca. 3.000 navneopslag som udgøres af de hyppigste fornavne hos den voksne befolkning i Danmark, samt varianter af disse navne som det har været relevant at medtage af hensyn til leksikonets opbygning. Da mange navne har fælles oprindelse eller er udviklet på

samme måde af andre navne, kan vi i leksikonet udnytte disse sammenhænge mellem navne og navneformer til at vise deres udvikling og indbyrdes sammenhæng. Samtidig har vi tilføjet hvert enkelt opslag oplysninger om øvrige karakteristika ved det enkelte navn eller navneformen.

På Arkiv for Navneforskning ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab (NorS), Københavns Universitet, har vi længe ønsket os et navnefagligt velfunderet dansk personnavneleksikon, men på trods af adskillige fondsansøgninger er det ikke lykkedes at skaffe penge til projektet. Derfor besluttede ledelsen på NorS – helt ekstraordinært – at sætte projektet i gang for interne midler i samarbejde med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL), hvilket blandt andet forudsatte brug af gratis redigeringsværktøjer.

Projektet *Dansk Navneleksikon* begyndte således den 1. november 2018 ved ansættelse af Lars-Jakob Harding Kællerød i et år som videnskabelig assistent og med tildeling af tre måneders arbejdstid hver på projektet for Michael Lerche Nielsen, Birgit Eggert og Bo Nissen Knudsen. Flere andre har været med undervejs i idéudviklingsfasen, ikke mindst de tidligere medarbejdere på Arkiv for Navneforskning Peder Gammeltoft og Sidsel Boldsen

samt konsulent Marie Bilde Rasmussen. På DSL har især Nicolai Hartvig Sørensen været værdifuld sparringspartner foruden at være tekniker på websitet.

Korpus i første udgave

Målet med første udgave af leksikonet var at inkludere fornavne med relevans for så mange danskere som muligt. Det begrænsede omfang af projektet krævede en skarp afgrænsning samtidig med at vi ønskede første udgave som et solidt grundlag at bygge videre på til senere udgaver. Derfor blev udgangspunktet til første udgave de hyppigste fornavne i *Danskernes Navne* fra 2005. Denne database har den fordel at den, som den eneste i Danmark, medtager alle fornavne – ikke kun borgernes første fornavn. På trods af at den er 17 år gammel, giver den således på flere måder et mere præcist billede af den faktiske navnebrug i Danmark end andre tilgængelige navnestatistikker, som kun medtager første fornavn.

Udgangspunktet for korpus til første udgave blev således de 1.000 hyppigste kvindenavne og de 1.000 hyppigste mandsnavne i *Danskernes Navne*. Forskellige stavevarianter er i dette korpus talt med hver for sig, og under arbejdet er yderligere stavevarianter inkluderet, ligesom enkelte navne uden for korpus er taget med, hovedsageligt for at kunne fuldstændiggøre relationerne i navnenes »stamtræer«. Derfor er leksikonet alt i alt kommet til at omfatte lidt over 3.000 opslag i sin første udgave.

Leksikonets datastruktur

»Stamnavne«, relationer og tags er helt centrale i leksikonets datastruktur. Relationerne mellem de enkelte navne udnyttes i leksikonet, så alle opslag om navne med fælles oprindelse kan dele den information som er angivet under stamnavnet.

Stamnavnene er således det bærende element til forklaringen af navnenes betydning og oprindelse, da de er øverst i leksikonets hierarki. Derfor forklares betydning og oprindelse af navne som er relateret til stamnavne, ikke selvstændigt, men opslaget viser stamnavnets forklaring.

Opslugenes relationer viser tilbage til et stamnavn gennem et eller flere led. Det digitale format kræver entydighed i forhold til navnenes relationer, og det betyder at der ofte skal foretages en vurdering af hvad der eksempelvis adskiller en stavevariant, en udvikling og en dannelse til et andet navn. Disse overvejelser tager udgangspunkt i al den relevante navnefaglige litteratur som vi kan finde.

Alle opslag er tildelt en eller flere »egenskaber« i form af tags der, som nævnt, angiver andre karakteristika ved netop det navn som opslaget gælder, end relationerne til andre navne. Egenskaberne kan eksempelvis betegne:

- navnets dannelsesmåde som for eksempel »afledning« og »kortform«
- semantiske kategorier for de ord som danner basis for navnedan-

- nelsen, fx »plantebetegnelse« og »slægtskabsbetegnelse«
- kulturel oprindelse som eksempelvis »helgenavn« og »litterært navn«
- sproglig oprindelse som for eksempel »tysk navn« og »persisk navn«
- former af navne som tilhører et bestemt sprog, fx »italiensk form« og »nordisk form«

Ordnet.dk / Dansk Navneleksikon / Ordbog

Charlotte kvindenavn

NAVNET ER EN KVINDELIG DANNELSE TIL Charles

SOM ER EN FRANSK-ENGELSK VARIANT AF Carolus

SOM ER EN LATINSK VARIANT AF Carl

BESKRIVELSE

om Carl:
(nordisk) "fri mand"
Navnet Carl er identisk med ordet karl, som betyder "fri mand"
[Læs mere om navnet Carl](#)

NAVNEBÆRERE

År	Kvinder	Mænd
2019	23.694	1
2020	23.683	0
2021	23.652	0

Pr. 1. januar, brugt som første fornavn. Kilde: Danmarks Statistik

EGENSKABER

[fransk navn](#) | [engelsk navn](#) | [movering](#)

NAVNETS STAMTRÆ

- Carl
 - └ Karl
 - └ Kalle
 - └ Carolus
 - └ Charles
 - └ **Charlotte**
 - └ Chalotte
 - └ Lotte
 - └ Charlotta
 - └ Carlotta
 - └ Carol
 - └ Karol
 - └ Charline
 - └ Charlie
 - └ Charli
 - └ Charly

Navnet Charlotte.
Skærm billede fra
ordnet.dk/dnl.

Formålet med at tilføje tags på denne måde er primært at tildele nuancerede oplysninger til de enkelte opslag uden tilføjelse af en forklarende tekst, men også at give brugerne adgang til at klikke på et tag og se en liste med navneopslag med samme tag – og dermed også give adgang til at trække navne med de samme egenskaber ud til videnskabelige undersøgelser og andre formål.

Navnenes mange oprindelser

I leksikonet har vi indtil videre angivet 115 forskellige egenskaber, og rigtig mange af dem angiver navnenes oprindelse i forskellige sprog eller som varianter fra bestemte sprog. Det gælder eksempelvis *Aino*, som er dannet i finsk, og *Naja*, som er dannet i grønlandsk, og som derfor har egenskaberne henholdsvis »finsk navn« og »grønlandsk navn«. Tilsvarende gælder for eksempelvis *Luca*, der er en italiensk variant af *Lucas*, og *Noé*, der er en fransk variant af *Noah*, at de har egenskaberne henholdsvis »italiensk form« og »fransk form«.

Navnenes mangfoldige oprindelser har været en udfordring for redaktionen. Mens navne fra europæiske sprog ofte er godt beskrevet i faglitteraturen og kommer fra sprog som for en vis del beherskes af redaktionen, er det anderledes vanskeligt at have med navne af mellemøstlig og især asiatisk oprindelse at gøre. Disse sprog har redaktionen ingen kundskaber i, og navnene herfra er ofte kun nødtørftigt beskrevet i tilgængelig faglitteratur, hvis der overhovedet findes litteratur om disse

navne. Eksempler på dette er arabiske og vietnamesiske navne som *Aisha*, *Kamal* og *Mira* samt *Hoang*, *Thanh* og *Van*.

Mens redaktionen af første udgave af *Dansk Navneleksikon* stod på, kom der imidlertid en lille bog om vietnamesiske navne, udgivet i USA (Rieu Tai Le & Trinh To Le *Vietnamese names and their meanings*, 2019). Den hjalp os lidt på vej, men de vietnamesiske navne har mange diakritiske tegn (der angiver toner) som ikke kommer til udtryk i dansk skrift, og dertil har navnene ofte flere helt forskellige betydninger. Derfor kan de enkelte navne som bæres i Danmark, have temmelig mange betydningsmuligheder. Et eksempel er kvinde- og mandsnævnet som skrives *Thanh* i Danmark, men som i vietnamesisk kan være flere forskellige navne (her med betydningerne fra *Vietnamese names and their meanings*):

Thanh

- 1 ›pure, clean, fresh‹
- 2 ›voice, sound, tone‹
- 3 ›color green or blue‹
- 4 [kun som mandsnavn] ›well known, renowned, famous‹

Thành

- 1 ›to achieve, to succeed‹
- 2 ›sincere, frank, loyal‹

Thạnh

- 1 [kun som mandsnavn]: ›prosperous, thriving, flourishing‹

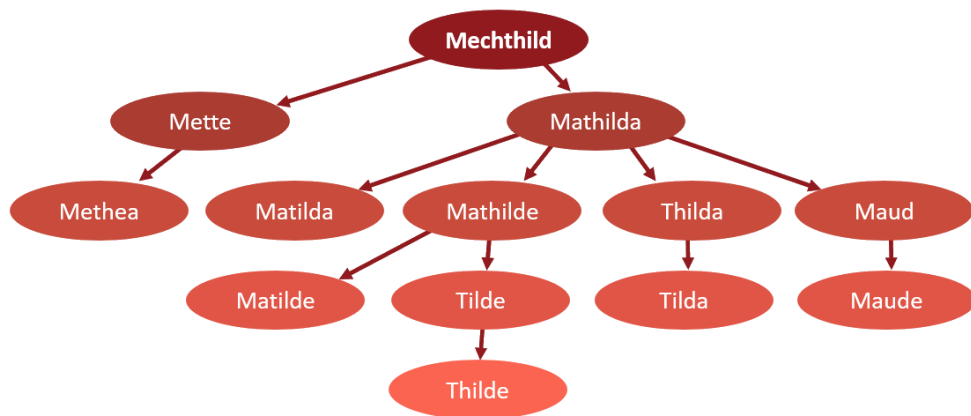
Det er helt umuligt uden kendskab til sproget at vurdere hvilket eller hvilke af disse navne og deres betydninger som er relevant for navnebærerne i Danmark, og derfor har vi i dette til-

fælde valgt en ret upræcis løsning, hvor vi forklarer navnets betydning på denne måde: »(vietnamesisk) flere betydninger, blandt andet ›blågrøn‹ og ›ren, frisk‹«. Det er naturligvis utilfredsstillende ikke at kunne være mere præcis, og i takt med at leksikonet udvides, og at flere navne af ikke mindst arabisk og asiatisk oprindelse bliver omfattet, håber vi at der på et tidspunkt bliver mulighed for at tilknytte gæsteredaktører til leksikonet som har ekspertise inden for de sprogområder som den nuværende redaktion ikke mestrer.

Mangfoldighed i forhold til køn?

I leksikonet angives efter hvert navn om det bruges som »kvindenavn«, »mandsnavn« eller begge dele, altså »kvinde- og mandsnavn«. I datastrukturen har vi for nuværende valgt at angive 5 muligheder: »mandsnavn«, »kvindenavn«, »kvinde- og mandsnavn«, »efternavn« og »for- og efternavn« – de sidste to er en fremtidssikring til det tidspunkt hvor vi også inkluderer efternavne i leksikonet, jf. nedenfor. Men er det nok? Når man betragter den kønsdebat som foregår i samfundet i disse tider, fremstår vores valg meget binære. Det skyldes naturligvis at både den gældende navnelov og de tilgængelige navnestatistikker inddeler fornavne i forhold til kvindelige og mandlige navnebærere.

Familieretshuset opererer ganske vist med en »unisex«-liste over godkendte fornavne, men den er dannet ved at sammenføre fornavne som er godkendt som både pige- og dren-

Navnehierarkiet under stamnavnet Mechthild. Databasen rummer i sin førsteudgave 13 navneopslag i dette »stamtræ«, og andre navneopslag kan indgå i langt større hierarkier. Illustration af forfatterne.

genavne – og ikke af navne der som udgangspunkt er godkendt uden overvejelse af køn.

Af de 5 muligheder er de to første klart mest brugt i første udgave, eftersom den kun rummer de mest hyppige fornavne. Vi skulle dog afgrænse hvornår vi mente at et navn reelt bruges som både kvinde- og mandsnavn, og vi valgte at sige at mindst et af tre kriterier skal være opfyldt:

- navnet er optaget på Familieretshusets liste over godkendte unisex-navne
- der var mindst 5 navnebærere af begge køn i 2019
- minoritetskønnet udgjorde i 2019 mindst 10 % af populationen af navnebærere

Det betyder at der godt kan findes navne i leksikonet som er angivet som

»kvinde- og mandsnavn« uden de findes på Familieretshusets liste over unisexnavne. Det kan skyldes tilflyttede navnebærere som ikke er navngivet i Danmark, og det kan skyldes navnebærere fra Danmark som er navngivet før man begyndte at operere med lister over godkendte navne.

Leksikonet i fremtiden

Det kan lyde af meget at der er ca. 3.000 navne i den første udgave af *Dansk Navneleksikon*, men pr. 26. januar 2022 var der 45.873 godkendte fornavne på Familieretshusets lister, så der er lang vej til vi har dem alle med. Kommende udvidelser må naturligvis ske etapevis, men desværre også på lavt blus da vi som det er nu, ikke har ekstern finansiering og derfor må holde os til en udvikling af leksikonet som kan lade sig gøre inden for NorS' ordinære drift.

Ud over spredte tilføjelser af kommentarer, rettelser og supplerung med ny viden om enkelte navne er den realistiske plan for opdateringer lige nu at der senere i 2022 kommer en opdatering med fokus på nutidens hyppigste babynavne og i 2023 en opdatering med de hyppigste efternavne i Danmark.

Vi håber det på et senere tidspunkt bliver muligt at udvide leksikondelen med en kvantitativ del i en version 2.0: Med et nyt dataudtræk fra CPR a la det som lå til grund for *Danskernes Navne* i 2005 – med navneoplysninger på alle borgere der har boet i landet siden 1967 – kunne vi få mulighed for at sortere eller filtrere efter køn, tid (fødeår) og sted (fødesogn/-kommune/-land). Med ekstern finansiering ville vi desuden få mulighed for at lade brugerne selv generere grafer over udvikling i popularitet, kort over navnenes geografiske udbredelse m.v. Desuden håber vi på et tidspunkt at få mulighed for at vise relationerne – dvs. stamtræerne – på en lidt mere overskuelig og nuanceret måde end de vises i første udgave.

Hvis det lykkes at skaffe ekstern finansiering til at intensivere arbejdet med leksikonet, kan der tilføjes mange flere fornavne og efternavne og laves indsatser med forskelligt fokus. Det kunne for eksempel være de såkaldte *købenavne* der er opfundne efternavne som man siden starten af 1900-tallet kunne forbeholde til alene at kunne benyttes af ens egen familie – mod betaling, deraf termen *købenavne*. Det kunne også være efternavne som op-

rinder i håndværkerbetegnelser eller i humanisttidens latiniserede navne. Eller det kunne være fokus på navne af en bestemt oprindelse, for eksempel de nævnte vietnamesiske eller arabiske navne.

Dansk Navneleksikon er mere udførligt beskrevet i artiklen *Navnetræer, grene og stammer: Relationer og egenskaber i Dansk Navneleksikon*, af Birgit Eggert og Bo Nissen Knudsen, som efter planen publiceres i NORNA-rapporter 100 i slutningen af 2022.

En uddybning af leksikonets struktur og tekniske grundlag kan findes i artiklen *Fornavne og relationer: Et nyt dansk personnavneleksikon*, af Birgit Eggert og Bo Nissen Knudsen, i *LEDA-nyt* 72 (november 2021), s. 8–14.

Birgit Eggert,
lektor, ph.d.

Bo Nissen Knudsen,
AC-medarbejder

Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

De tyske efternavne i Danmark

Af Ken Farø

Poul SCHLÜTER havde det. Mikkel KESSLER har det. Susanne BIER har det. Morten GRUNWALD havde det. Kasper SCHMEICHEL har det. Magnus HEUNICKE har det: Et tysk efternavn, og det måske uden overhovedet at (have) være(t) bevidst om det. For mange mennesker er det her nemlig gode DANSKE navne. Og det er de da også i en vis forstand: De er i brug i Danmark, og deres udtale (og i nogle tilfælde også skrivemåde) er som regel tilpasset dansk. Fx har *Bie'r*, *Schmei'chel*, *Grun-wa'ld* og *Heu'nicke* fået tilføjet stød i rigsdansk. Samtidig er tyske lyde blevet omtolket og tilpasset dansk: Lyden »sj«, som ofte men ikke kun skrives *sch* i en tysk kontekst, bliver på dansk udtalt »s« (*Schmeichel*, *Schlüter*), mens andre tyske hæmmelyde, fx »ch« (»pu-stet j«) i anden stavelse af *Schmeichel*, på dansk udtales som »k«. *U'*et i *Grunwald* bliver udtalt som »å«, *a'*et bliver lukket, og *d'*et stumt. Jf. forskellen mellem udtalen af efternavnet *Hagen* i henholdsvis *Nina* (tysk sangerinde) og *Poul* (dansk skuespiller) *Hagen*. Disse tilpasninger er med til at gøre opfattelsen af navnene som danske nærliggende. De bliver jo også båret af uomtvisteligt herfødte og -boende danskere med »dansk kultur« og dansk udtale.

Det lille udvalg demonstrerer forskelligt i det tyske efternavneinventar: Det semantiske motiv *embedsnavn*,

som *Schlüter* tilhører: Det betegnede en person, der var betroet en vis magt i sin stilling. Etymologisk betyder det »lukker«, fx om en portner, fangevogter, kælderbestyrer m.m. Ordet er nedertysk, dvs. stammer fra det nordtyske område. Vi kender ordet fra *Slutterigade* i København, hvor der tidligere lå et fængsel.

Kessler er en kedelflikker. Navnet er fra det højtyske område, dvs. det mellem- og sydtyske dialektkontinuum.

Bier er ikke muligt entydigt at klassificere. Det kan være både metonymisk (her: en producent benævnes ved sit produkt) for en brygger, men også for en person, der er mere end almindeligt ølglad. Øl var tidligere et basismærkesmiddel for alle. Endelig kan navnet hentyde til byen *Biere* i Sachsen-Anhalt. Navnet er altså homonymt, eftersom de to af betydningerne intet har med hinanden at gøre.

Schmeichel har nok haft en smigrende navneforfader, for navnet er affødt af tysk *schmeicheln*, »smigre«.

Grunwald, som betyder »Grøn-skov«, er oprindeligt et (hyppigt) stednavn i det tysksprogede område. Det findes både med og uden omlyd, så det er ikke nødvendigvis på grund af tilpasning til dansk, at omlydstegnet over *Grun-* »mangler«.

Heunicke er enten afledt af en kortform til *Hein(rich)* (jf. nedenfor) med

vokalrunding, altså et sekundært patronym. Eller det er en afledning af det middelhøjtydske ord for 'kæmpe' (*hiune*), dvs. at den første navnebærer har været en ordentlig kleppert.

De tyske efternavne i Danmark i sekundær funktion

Selv om de tyske efternavne er sekundære tegn i den forstand, at de, ligesom i en lang række sammenlignelige sprog (se fx *Mål og Mæle* 37:2, s. 27–30, om russiske efternavne), er hentet fra andre navnekategorier som fx fornavne, stednavne, øgenavne, husnavne m.m., så er de samtidig i en anden betydning i brug i sekundær funktion i Danmark. En hel del tyske efternavne optræder som firmanavne for varer, der sælges i Danmark:

Flügger er et eksempel på, at et firmanavn kan fastholde et tysk efternavn, der faktisk slet ikke er levende i Danmark, og måske aldrig har været det. *Flügger* kom til Danmark i 1890. Etymologien er enten en karakteristisk af et hurtigt menneske eller er relateret

til stednavne som *Flügge* i Slesvig-Holsten.

Henkell (som sælger moussereende vin) er en afledt diminutivisk form af *Heinrich*, ligesom *Heuniche*. *Heinrich*, der også var kejsernavn, var uhyre populært i middelalderens Tyskland. Derfor blomstrede et udvalg af afledninger af navnet, så vi i dag har efternavne som fx *Hein*, *Heindel*, *Heindell*, *Heine*, *Heinecke*, *Heineke*, *Heinemann*, *Heinen*, *Heiner*, *Heinkel*, *Heinkell*, *Heinzelmann*, *Heinzen*, *Heinrichs*, *Heins*, *Heinse*, *Heinsohn*, *Heintz*, *Heintze*, *Heinz*, *Heinzmänn*, *Heinze*, *Heinzel*, *Henckell*, *Henkell*, *Hendrich*, *Hendrichs*, *Hendrix*, *Henrich*, *Hennrich*, *Hense*, *Hentse*, *Hentrich*, *Hentze*, *Heyn*, *Heyne*, *Hinkel*, *Hinrich*, *Hinrichs*, *Hintz*, *Hintzelmann*, *Hintzmann*, *Hinz*, *Hinze*, *Hinzelmann*, *Hinzmann* og mange flere.

Det store antal varianter ses her som et udtryk for en høj grad af efternavnediversitet, som kan defineres som et mål for, hvor mange formelle (lydlige og ortografiske) og leksikalske varianter, der kan registreres af et bestemt navn. Den tyske navneforsker Damaris Nübling har anslået, at der findes omkring 880.000 forskellige tyske efternavneformer. Det voldsomme tal skyldes formentlig netop den store formelle variation i navnene.

Andre eksempler på tysk-eftersnavnebaserede firmanavne: *Bauerfeind* (bandagist), *Birkenstock* (fodtøj), *Boehringer Ingelheim* (veterinærmedicin), *Braun* (hvidevarer), *Daimler* (biler), *Focker* (fly), *Franz Jäger* (pengeskabe), *Galle* og *Jessen* (slik), *Glock* (håndvåben), *Grohe* (sanitet), *Junghans* (ure),

Poul Schlüter.
Foto: Wikimedia Commons.

Henkell-Trocken

war der *EINZIGE* deutsche Schaumwein,
der bei dem am 21. April im
Ausstellungs-Palast zu Dresden stattgehabten Bankette
zur Feier des 70jährigen Geburtstages
Sr. Majestät des Königs von Sachsen
servirt wurde.

Das Festessen beehrten mit Ihrer Gegenwart:
Se. Majestät,
und war besucht von über 1800 Personen.

Henkell Trocken, april 1898.

Illustration: Wikimedia Commons.

Kraft (næringsmidler), Liebherr (entreprenørmaskiner), Mauser (skydevåben), Messerschmidt (krigsfly), Dr. Oetker (bageartikler), Opel (biler), Pfaff (symaskiner), Pfizer (medicin), Ritter (chokolade), Rodenstock (brilleglas), Siemens (elektronik), Voss (køkkenelementer), Winther (cykler), Zeiss (optiske artikler).

Ligheder og forskelle

I forhold til danske efternavne kan der observeres både ligheder og forskelle: Ligheder ser vi fx deri, at efternavne trækker på stednavne: Ligesom man i det tyske system kan hedde *Oppenheim*, kan man i det danske hedde *Bøgskov*. Et andet lighedspunkt er de

patronymiske efternavne: De dominerende fadersnavne i det danske system (fx *Nielsen*) finder deres modsvarighed i de tyske patronymer, som dog adskiller sig formelt fra de danske ved, at de ikke optræder med det eksplicitte *søn*-suffiks (jf. dog fx *Heinsohn* ovenfor; disse er ofte jødiske, som generelt er senere tilkomne). I stedet finder vi former som en genitiv-endelse (*Peters*), nul-endelse (*Adam*) eller en afledt form (*Heuniche*). Desuden har tysk en meget stor kategori af både erhvervsnavne (*Kessler*) og personkarakteriserende navne (*Schmeichel*). Disse fylder ikke ret meget i det danske system. Det

vender vi tilbage til. Først træder vi dog lige et skridt baglæns og ser på baggrunden for denne snak om de tyske navne i Danmark. For bagved ligger der en basal undren.

Nogle grundlæggende spørgsmål – og et forsøg på at besvare dem

Hvor mange danskere bærer egentlig et tysk efternavn? Hvad ER et tysk efternavn? Hvilke typer drejer det sig om? Hvad betyder de? Og kan man overhovedet med sikkerhed finde ud af, om et navn oprindeligt kommer fra tysk? Endelig: Adskiller tyske efternavne sig fra danske, ud over rent sprogligt? Det er spørgsmål som disse, denne artikel forsøger at tilnærme sig. Baggrunden er en kulegravning af de efternavne, der aktuelt er i brug i Danmark, med henblik på at undersøge dem, der med sikkerhed eller stor sandsynlighed stammer fra tysk. Undersøgelsen skal efter planen udgives som en afhandling med tilhørende opslagsværk, der dækker samtlige på det pågældende tidspunkt foreliggende danske efternavne af tysk proveniens.

Termer og begreber

Dansk og tysk

Disse to ord kan bruges i forskellig betydning, der kun overlapper delvist, nemlig 1. vedrørende det pågældende sprog, og 2. vedrørende det pågældende land. For at sikre entydigheden har jeg indført en grafisk præcisering, nemlig et lille højtstillet bogstav, henholdsvis *tysk^s* og *tysk^L*. Således kan man tale om de tyske^L efternavne og mene alle dem, der kan findes i Tysk-

land. De er onomastisk interessante, altså relevante for navnevidenskaben generelt (og dermed et bredere socialvidenskabeligt-humanistisk forskningsfelt). Men man kan også adressere de tyske^s navne, hvad der er en videnskabeligt set snævrere størrelse, idet den udelukkende udpeger de navne, der på en eller anden måde åbenlyst er genereret af eller i hvert fald har været i (efterfølgende) synlig forbindelse med det tyske sprogsystem. Det kan udmærket være navne, der slet ikke eksisterer længere, eller som ikke kan genfindes i det nuværende Tyskland (eller hele det tysksprogede område), men som kan dokumenteres historisk eller har overlevet i et fremmed sprogområde, fx i Argentina eller Danmark. Et tysk^L efternavn kan godt blive til et dansk^L, hvis dets bærer bosætter sig nord for grænsen.

Hvad er et tysk efternavn?

Da jeg engang holdt et foredrag sammen med en tysk kollega (Sebastian Kürschner) på Københavns Universitets Afdeling for Navneforskning, ønskede vi der også at opretholde et skel mellem (sprogligt set) tyske og danske efternavne. Det fik den tilstedeværende hollandske professor i navneforskning til at beskyldte os for at ville foretage en »etnisk udrensning« af navnematerialet. Men det stik modsatte var vores intention. Jeg vil udelukkende kende vedkommendes navn, så jeg kan få det indplaceret i min undersøgelse. Så når jeg anvender betegnelserne *dansk* vs. *tysk navn*, så er det ikke i den brede forstand »navn der bæres

af en borger i eller fra hhv. Tyskland eller Danmark. Det er i den snævre, lingvistiske forstand, som afgrænses af følgende kriterium:

Navnet er efter al sandsynlighed (delvist) et produkt af den tyske grammatik.

Ud fra denne definition må navne som *Jensen* entydigt opfattes som danske, også selv om de optræder relativt massivt i Nordtyskland, frem for alt i Slesvig-Holsten (de er med i tyske^L navneleksika, sammen med navne som *Perez*, *Nguyen* og *Öztürk*, som heller ikke er tyske^S). Det er et udtryk for, at grænsen udgør en overgangszon mellem det danske og det tyske system. Selvfølgelig er der danske efternavne i det tyske^L inventar, om end formentlig i langt mindre grad end omvendt.

Navnesystem og -inventar

Jeg anvender desuden to forskellige termer om helheden af danske og tyske navne. Man kan anskue de samlede efternavne ud fra forskellige perspektiver: sprogligt som et *system* og i brede forstand som et *inventar*, altså en løsere samling navne uden blik på systemkarakteren. Jeg bruger begge termer alt efter fokus. Efternavne rummer og udfordrer hele den humanistiske palette af fagligheder, lige fra den snævre enkeltsproglige over den fællessproglige og til bl. a. den sociale, geografiske og historiske dimension.

De åbenlyse forskelle

Det tyske system har en højere grad af oprindeligt »karakteriserende« tilnavne (*Groß*, *Klein*, *Schön*, *Faul*, *Dick*, *Kahl*,

Feist, *Teufel*). Tilsvarende danske navne *(*Stor*, *Lille*, *Smuk*, *Doven*, *Tyk*, *Skaldet*, *Fed*, *Djævel*) er enten utænkelige eller forekommer ikke i praksis; de kan dog findes historisk som ikke-arvelige tilnavne (jf. også nyere tilnavne som *Carl Skomager* og *Hade-Hanne*). Det er ikke sådan, at dansk overhovedet ikke har faste erhvervsefternavne. Vi kan fx opvise navne som *Fisker*, *Møller*, *Bager*, *Smed*, *Bonde* og *Post*. Men de relativt få eksempler (i forhold til det tyske inventars enorme antal, alene målt på betydninger) har ikke mange bærere sammenlignet med både tysk og de højfrekvente typer i dansk, som domineres af *sen*-patronymer og gårdsnavne. Potentielle erhvervsgenererede efternavne som *Borgmester*, *Murer*, *Skomager*, *Slagter*, *Snedker*, hvis pendants har både stor udbredelse og variation i tysk, er simpelthen ikke etablerede som navne i dansk.

Forklaring

Det tyske og det danske efternavnesystem hviler hver især på ret forskellige fundamenter.

1. KRONOLOGISKE: Det tyske er langt ældre end det danske. Faktisk op imod 500 år. Rigtig mange af de tyske efternavne er dokumenteret i kilder fra 1300-tallet fra de talrige tyske byer, der dengang som nu overgik de få danske (små)byer, vi har og havde, i størrelse (relativt). De tyske navne er generelt middelalderlige. Hovedparten af de danske efternavne opstod derimod først i det 19. århundrede, selv om også den danske adel tidligt blev pålagt at tage faste efternavne, hvis ikke de alle-

rede havde gjort det. Visse dele af borgerskabet var også tidligere på færde. Men denne forskel gør, at de tyske navne sproghistorisk repræsenterer et dybere segment end de danske. Generelt skal man tilbage til hhv. middelhøjtysk (1050–1350) og middelnedertysk (ca. 1150–1600) for at finde de oprindelige kilder, hvor et karakteriserende tilnavn er blevet til et fast slægtsnavn. Og dette øger tendensen til opacitet og forvanskning af navnet set med nutidens øjne (selv om forvanskningen selvfølgelig sker fremad i tid). Derfor er mange tyske navne enten bizarre set med danske øjne, eller også er deres benævnelsesmotiv bare komplet uigenemskueligt for andre end navnefor-skere med stort kendskab til sprog-historie, lydudvikling og dialektologi. Nogle tyske navne forbliver gådefulde, og en del er åbne for fortolkning. Det gør dem også vanskelige at håndtere kvantitativt.

2. SOCIOKULTURELLE: Som en følge af (1) er de to navneinventarer socio-kulturelt temmelig forskellige. Hvor de tyske navne i høj grad fortæller mid-delalderlig historie (*Armbruster*, *Wollenweber* (uldvæver)) og sproghistorie, er der ikke den samme kulturelle og sproglige viden at hente i det danske. Her siger navnene snarere noget om individuelle navnepræferencer, dels i den relativt nære fortid, dels i nutiden.

3. DIALEKTALE: Det tyske inventar er stærkt præget af dialektale forhold. Den store, navnlig historiske dialektale variation (diversitet) i det tyske sprog-område kan ikke skilles fra de sproghi-storiske forhold, som herskede i mid-

delalderen. Der er kun relativt få eksempler på dialektale elementer i det danske navneinventar: De oprindeligt sønderjyske former *Jessen* og *Nissen* er nogle af dem. Det bornholmsk koncentrerede *Kofo(e)d* et andet.

4. ONOMASTISKE: Rammerne for til-blivelsen af det danske efternavne-inventar adskiller sig markant fra de tyske: De danske navne er VALGT af da-tidens mandlige befolkning. De tyske er i langt højere grad blevet BRUGT af omgivelserne om de pågældende. De navne, folk selv vælger, er nogle andre end dem, folk anvender om dem, også over tid. Forskellen kan kaldes *auto-onymisering* (egenbenævnelse) vs. *xeno-onymisering* (fremmedbenæv-nelse).

5. HISTORISK ASYMMETRI: Det tyske sprogområde var det danske økono-misk og bykulturelt langt forud. Derfor var det i så høj grad tyske efternavne, der trængte ind i det danske inventar, og i mindre grad omvendt. Dels på grund af indvandring, både af overklas-sens officerer, købmænd og embeds-mænd, og den mere jævne befolkning som håndværkere og kartoffelbønder. Dels på grund af navnemoder. Skikken med (og behovet for) faste efternavne kom fra syd. Det tyske system er på-virket af mode og byudvikling i Frank-rig og de italienske bystater. Desuden er de tyske navne ikke bare blevet in-tegreret i dansk; der er også et ukendt antal eksempler på, at danske navne er blevet helt eller delvist germanificeret. Det har primært været de efternavne, der er blevet etableret før de to kongeli-ge dekretter om faste efternavne i

1800-tallet. Disse fundamentalt anderledes rammebetingelser er afgørende for at forstå både forskelle mellem danske og tyske efternavne og i indstillingen til dem.

Et dynamisk inventar

Undersøgelsen fastfryser en tilstand, der kun er relativt stabil. Et efternavneinventar er, ligesom et ordforråd, om end på en anden måde, foranderligt. Det kan man bl.a. se udtryk for i Danmarks Statistiks database over danske statsborgeres efternavne. Data-basen opdateres hvert år. Selv om vi kalder efternavnene for faste, modsat tidligere tiders individbundne tilnavne, sker der ændringer på grund af indvandring, dødsfald, fødsler og navneforandring.

Metoder og kilder

I begyndelsen af projektet var indsamlingsmetoden ikke fastlagt. Målet var alene at få så stort et materiale af tyske efternavne med en fastboende bærer i Danmark som overhovedet muligt. Så alt, hvad jeg faldt over i aviser,

rulletekster, klasselister, på varevogne etc., blev noteret og kontrolleret for tysk proveniens. Denne tilfældighedsmetode var dog for tidskrævende og ineffektiv, så jeg supplerede med telefonbøger og andre mere systematiske kilder. Men inventaret voksede støt, og det gik op for mig, at de tyske navne i Danmark ikke er en raritet, men en helt naturligt integreret del af vores navneinventar. Efterhånden gik jeg over til også at bruge kilder som *Duden Familiennamen*, der er et leksikon med 20.000 af de hyppigst bårne efternavne i Tyskland. Denne opgave er tidskrævende, men nødvendig. Og der er mere materiale endnu.

Som kontrol af, at der vitterlig er tale om et etableret tysk navn i Danmark, bliver Danmarks Statistiks hjemmeside om navne anvendt (se fig. 1).

Herudover har Danmarks Statistik været så elskværdige at foretage en frekvens- og alfabetisk baseret kørsel af hele deres navnebase knyttet til CPR og sende mig den som pdf, hvad der har gjort det muligt for mig at søge systematisk på specifikke første- og an-

Søg på fornavn, efternavn eller begge dele:

Fornavn

Efternavn

SØG

NULSTIL

Resultat af søgning

2021

2022

Ændring

Mænd og kvinder med efternavnet 'HEUNICKE'

16

17

1

Fig. 1: Danmarks Statistiks navnehjemmeside med søgefunktion.

detled og affikser (fuldtekstsøgning), som kunne tilhøre eller have (haft) tilknytning til det tyske efternavnesystem, fx:

-ach-, -acker-, -au-, -baum-, -blume-,
-chen-, -dorf-, -ert-, -gott-, -hafen-,
-har(d)t-, -haus-, -leben-, -lein-, -ling-,
-man-, -mand-, -mann-, -stadt-,
-stetten-, von-, -wald-.

+ ortografiske elementer og sekvenser som: -au-, -ei-, -eu-, -äu-, -hl-,
-hm-, -hn-, -hs-, -ie-, -sch-, -ck-, -pf-,
-z-, -w-, -ä-, -ö-, -ü-.

Der er naturligvis støj imellem søgeresultaterne, der skal sorteres fra, men generelt giver metoden gode resultater. Denne udskrevne database er både en kontrol-, måle- og basiskilde. Tyskkyndige kan måske undre sig over, at jeg har søgt på sidsteled som -man og -mand, der jo ikke er tyske som sådan. Men derfor kan det sagtens dreje sig om tyske navne, der er delvist tilpasset dansk som fx *Brochmand*, en bostedsbetegnelse »manden ved mosen«. Hvad angår et navn som *Schröder*, så er dets delvise integration i dansk langt den mest udbredte variant. Sammenlign *Schröder*: 134, *Schroeder*: 86; *Schröder*: 2.559; *Skröder*: 86 bærere. Skrivemåden har ingen betydning for udtalen. Den er i alle tilfælde integreret. Interessant er også, at der kun er 6 danskere, der hedder *Skrædder* til efternavn.

Case: Dansk eller tysk efternavn?

Et efternavn som *Sommer*, der bæres af næsten 3.700 danskere, kunne i princippet være både dansk og tysk. Det

samme gælder for *Winter* med alle dets ortografiske varianter (*Winther*, *Winter*, *Vinther*, *Vinter*), som tilsammen andrager knap 10.000 bærere. Så hvad gør man? Her må metoden være at foretage en analogislutning fra semantisk parallelle navne. For er der eksempler på, at danskere bærer navne for de to resterende årstider, som entydigt adskiller sig fra hinanden på dansk og tysk? Findes der en *Peter Efterår* eller en *Lise Forår*? Den sproglige intuition siger nej (jf. dog højtidsnavne som *Høst*, *Påske* og *Ju(h)l*). Og den bakkes op af empirien i form af pdf'en fra Danmarks Statistik: Den indeholder ikke ét eksempel på de to »transitionsårstider« brugt som efternavn i dansk. Men det er der i tysk. Her kan man hedde henholdsvis *Herbst* (efterår) (315.-pladsen) og *Lenz* (forår) (plads 126). De to efternavne er også kommet til Danmark: 100 danskere bærer p.t. det forældede tyske navn for forår. Men der er flere, for formen med -t-, *Lentz*, er endnu mere udbredt: 472 danskere hedder sådan. Mærkeligt nok er (navne)formen med -t- mindre hyppig på tysk end på dansk.

Hvad ved vi om de tyske navne i Danmark? Og hvad kan vi få at vide?

På nuværende tidspunkt (feb. 2022) har jeg registreret over 3.100 forskellige tyske efternavne i Danmark med ca. 377.000 bærere. Det er i gennemsnit 122 bærere pr. navn, hvad der jo ikke er høje tal sammenlignet med navne som *Pedersen* og *Østergaard* (knap 152.000 og 11.000). På den anden side

findes der også danske efternavne med kun 1 bærer.

Ud fra en fremskrivning af de hidtidige resultater på basis af stikprøver af de anvendte kilder + tillæg af et rimeligt skønnet mørketal (uanset hvor meget umage jeg gør mig, vil jeg næppe finde samtlige tyske efternavne i Danmark) kan man skønne, at ca. 10–15 % af alle danskere på den ene eller anden måde bærer et (oprindeligt) tysk efternavn, dvs. et endnu ukendt sted mellem en halv og 1 mio. personer. Det kan både være som eneste efternavn, som mellemnavn eller som del af et dobbelt-efternavn med bindestreg. Det tyske system er hermed således antageligvis den største nettoeksportør af efternavne til Danmark. De tyske navne overgår formentlig de danske mht. formel diversitet, ja, alene de tyske navne i Danmark gør det muligvis. Men vi mangler tal, der be- eller afkræfter antagelsen.

Hvad vi endnu har til gode at danne os et overblik over, er: (1) hvordan de tyske navne i Danmark fordeler sig i

forhold til geografisk herkomst; (2) om det estimerede tal for »germanificeringsgraden« af efternavnene i Danmark holder stik; (3) om de tyske navne OPFATTES som tyske af danskerne, og om det i givet fald er forbundet med negative, positive eller neutrale følelser; (4) hvordan de tyske efternavnes »trivsel« er i Danmark i disse år? Går det fremad, stagnerer de, eller går de tilbage?

Uanset hvor »godt« eller »dårligt« de tyske^S efternavne er integrerede i det danske system: Der er mange af dem, og de vækker ikke den store opsigt i det daglige, for de udfylder deres funktion som danske^L efternavne præcis lige så godt som de danske^S. Men derfor kan man jo godt skænke dem en tanke.

*Ken Farø,
ph.d., lektor emeritus i tysk sprog,
med tak til Lars Brink*

Kasper Schmeichel.
Foto: Wikimedia Commons.

Sprogviden: film

1. Hvilke to relativt korte ord med græske rødder bruges om en biograf?
2. Hvad menes der i international sammenhæng med begrebet *box office* i forbindelse med en biograf?
3. Hvad kalder man på engelsk *synkronisering* (af oversatte replikker og skuespillernes mundbevægelser, der stammer fra udtalen på original-sproget)?
4. Hvor mange linjer må en *oneline* maksimalt fylde?
5. Hvad har følgende film/serier til fælles mht. deres danske titel?
 - *Horse Feathers* (1932)
 - *A Night at the Opera* (1935)
 - *Fawlty Towers* (1975)
 - *Privates at Parade* (1983)
 - *Sister Act* (1992)
6. Hvad er den danske titel på den russiske film «Солярис»? Den er gengivet direkte.
7. Hvorfor gik det internationalt ned ad bakke for dansk film og danske skuespillere fra omkring 1930?
8. Hvilken tv-stations navn betyder på arabisk en »(halv)ø«?
9. Hvad hedder *stumfilm* på engelsk?
10. Hvad står forkortelsen *VHS* for?
11. Nævn mindst to synonymer for en sexfilm!
12. Hvad hedder det amerikanske komikerpar på dansk, der på tysk hedder *Dick und Doof* (»Tykke og Dumme«), på svensk *Helan och Halvan*, på spansk *El Gordo y el Flaco* (»Den Fede og Den Tynde«), på russisk *Лопел и Харду* og på italiensk *Stanlio e Ollio*?

Illustration: Wikimedia Commons.